

Микола Литвин

Проект «Україна»

Галичина в Українській революції 1917–1921 рр

Вступне слово

Історію люди, як правило, не люблять і не знають, бо її уроки та наслідки, насамперед трагічні, мають властивість повторюватися. Зрозуміло, що це не завжди подобається новим політикам і представникам влади. Зрештою, уроки війн і революцій першої половини ХХ ст. мають засвоїти не лише лідери Української революції гідності 2013–2014 рр., але і її опоненти та супротивники, якщо вони хочуть жити в демократичній незалежній Україні, в сім'ї вільних європейських країн.

Утім, сучасні суспільно-політичні проблеми України неможливо вирішити лише економічними реформами, є потреба також з'ясувати причини і засоби функціонування колективної та історичної пам'яті в окремих регіонах держави, вплив на їх формування зовнішньополітичних чинників, насамперед країн-сусідів — Росії, Польщі, Румунії,

Угорщини та ін. На жаль, наша колективна пам'ять є дуже травматичною: влада і політики тривалий час відзначали, як правило, не перемоги, а поразки від агресорів і тим самим толерували міфи сусідів про українця як молодшого брата, якому завжди бракувало державного досвіду й етнокультурної досконалості. Майдан 2013–2014 років та військово-політичні протистояння з російськими сепаратистами на Донбасі засвідчили бажання більшості громадян усіх регіонів держави жити в єдиній державі, боронити соборність українських земель, шанувати етнокультурні та історичні традиції Галичини, Закарпаття, Буковини, Наддніпрянщини, Донбасу, Криму. На жаль, радянський спадок та інформаційні експансії ворогів сприяли історичному безпам'ятству кількох поколінь співвітчизників.

Окрім того, треба пишатися тим, що ми маємо тисячолітню традицію української національної державності. Ідея соборності теж має тисячолітню традицію. На світанку національної історії вирішальну роль для територіальної й духовної єдності наших предків русинів відіграло прийняття християнства 988 р. князем Володимиром. Вірні християнству землі об'єднали в Київську Русь. Відтак виникла Київська церква як гілка Вселенської церкви. Традиції Київської Русі продовжила Галицько-Волинська держава. Один з її

трьох королів — Данило під час коронації короною, надісланою 1247 р. папою Інокентієм IV, підкреслив, що прагне єдності всіх християн, поєднання Риму з Константинополем. Однак вже в наступні століття живе тіло народу було розчленоване: західні землі опинилися під владою Литви, а згодом Польщі; Буковина і Придунайські землі потрапили до Молдовського князівства, а потім Польщі, Угорщини, Туреччини. Ще раніше, в XI ст., Закарпаття відірвала Угорщина. На жаль, у цьому регіоні залишилися сили, які прагнуть будь-якими засобами маркувати кордон історичної Угорщини. Видається, що величний пам'ятник угорцям на Верецькому перевалі, неподалік могил карпатських січовиків 1939 р., як, зрештою, російській імператриці в центрі Одеси, Леніну в містах Сходу і Півдня України служать десоборизації історичної свідомості, розтлінню національної/колективної пам'яті мільйонів українців нашої держави.

Українська козацька держава XVII ст., на жаль, теж так і не зуміла включити Галичину і Західну Волинь, але її створення стало справою не лише Б. Хмельницького, а і представників усіх країв. 1659 року Українська держава втрачає права на самостійні зносини із зарубіжними партнерами, згодом у залежність від Росії потрапляє торгівля, відтак фінанси, аж поки у 1764 р. автономію

України було ліквідовано повністю. Це фактично стало початком повної ліквідації української державності. Вже у 1775 р. сумнозвісна Катерина II знищила Запорізьку Січ, чим позбавила українців власного війська, а на початку вісімдесятих років на Україні вводився інститут намісництва, — вона ділилася на губернії, що фактично означало включення Української держави до загальноімперської системи.

Що ж до Галичини і Буковини, то вони з кінця XVIII ст. до закінчення Першої світової війни входили до складу Австро-Угорської імперії. І це справді суспільний феномен, що наш пошматований століттями народ зберіг єдність мови й усупереч чужинцям залишився одним народом, етнокультурним тілом.

У XIX ст. ідея державності й соборності була обґрунтована в творчості діячів національного відродження — Тараса Шевченка, Миколи Костомарова, Пантелеймона Куліша, «Руської трійці» на чолі з Маркіяном Шашкевичем, Михайла Драгоманова, Івана Франка, публікації яких були добре знані українцям по обидва береги Збруча¹.

¹ Кармазина М . Ідея державності в українській політичній думці. Київ, 1998. С. 13–20; Касьянов Г. Теорія націй та націоналізму. Київ, 1999. С. 263–264; Райківський І. Ідея української національної єдності в громадському житті

Вперше вільнолюбні Шевченківські поезії прилюдно декламовано у Львові на літературно-музичних вечорах товариства «Руська бесіда» у 1862–1863 рр. у недавно зведеному Народному домі. Тоді ж започатковано традицію Шевченківських поминальних богослужінь. Незважаючи на конфесійні поділи, місцеві греко-католики брали участь у православних богослужіннях на честь Кобзаря, твори якого давали романтичне бачення звитяг українського козацтва та пропагували ідею незалежності України².

Визначним досягненням суспільно-політичної думки кінця ХІХ — початку ХХ ст. було й чітке обґрунтування стратегії відновлення соборності земель. Власне в роботах галичанина Юліана Бачинського «Україна ірредента» (1895) і харківського адвоката Миколи Міхновського «Самостійна Україна» (вийшла 1900 р. у Львові) ідею соборності етнічних українських земель пов'язано із завданням виборення

Галичини ХІХ століття. Івано-Франківськ, 2012. С. 144–797.

² Каднічанський Д., Литвин М., Орлевич І., Серета О., Стеблій Ф., Хахула Л. Тарас Шевченко: галицький вимір. Львів, 2014. С. 15–17.

державно-політичної незалежності України. Нещодавно львівська громада увічнила інтелектуальну звитягу цього харківського політика, а згодом військовика-самостійника УНР меморіальною дошкою на будинку «Народної гостиниці» (нині регіональна митниця). Вдячні львів'яни також встановили меморіальну дошку уродженцю Мелітополя, ідеологу українського націоналізму Дмитру Донцову, який, уникаючи переслідувань російського царату, перед Першою світовою війною замешкав неподалік Наукового товариства імені Шевченка; не полишив він Львів і в міжвоєнний період.

На початку ХХ ст. державницькі традиції наддніпрянського козацтва на західних землях пропагували вихованці парамілітарних товариств «Сокіл», «Січ», «Пласт», спортивного товариства «Україна». Як відомо, стрільці і старшини легіону Українських січових стрільців 3 вересня 1914 р. на вокзальній площі Стрия на Львівщині запрягли не лише цісарю, але й майбутній незалежній Україні. Це вони довели бойовою звитягою проти царських військ на горі Маківка, Лисоні під Бережанами. Напередодні та в роки війни уродженець Полтавщини Михайло Гаврилко створив у Львові декілька проектів пам'ятника Шевченкові для Києва, в якому намагався втілити ідею «пробудженої України». Скульптор-емігрант

виготовив також низку пропам'ятних металевих і гіпсових медальйонів, плакеток і відзнак. До речі, деякі експерти вважають, що проект пам'ятника Кобзареві М. Гаврилка через чверть століття використав скульптор Матвій Манізер для побудови величного монумента у Харкові³.

Хроніку Української революції 1917–1921 рр. регулярно висвітлювало щоденне львівське «Діло». Українській Центральній Раді, молодій дипломатії Української Народної Республіки допомагав львівський історик Іван Крип'якевич, підготувавши для переговорів у Бересті-Литовському 1918 р. карту західних етнічних кордонів України. У 30-ті роки колектив галицьких і наддніпрянських істориків підготував під орудою Крип'якевича «Історію українського війська», яка стала хронікою визвольних змагань українців від давнини до новітнього часу. Нині цінний архів і бібліотека вченого передані до Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника НАН України. До речі, в Галичині та на Волині в міжвоєнний час оселилося чимало членів Центральної Ради, військовиків та урядовців УНР. А серед них — у Стрию член Центральної Ради,

³ Коваль Р. Шевченкіана Михайла Гаврилка. Київ, 2014. С. 9—65.

соратник Михайла Грушевського, діяч кооперативного руху Дмитро Ісаєвич. Його син історик Ярослав Ісаєвич тривалий час очолював у Львові Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, а також Міжнародну асоціацію українців, яка з успіхом провела перші Міжнародні конгреси українців у Львові, Харкові, Одесі, Донецьку.

Авторові цих рядків пощастило: у січні 1990 р. у спецфондах тогочасного Центрального державного архіву Жовтневої революції у Києві віднайдено Акт Злуки УНР і ЗУНР 1919 р. — важливий державно-політичний документ, виготовлений на картоні друкарською машинкою із сургучевою печаткою. На щастя, київські архівісти його швидко розсекретили, і за 50 тогочасних радянських рублів (третину зарплати молодшого наукового співробітника) було зроблено копію, яка потрапила на велелюдний Софіївський майдан і ланцюг соборності від Львова до Києва. У багатьох українських родинах збереглися від того часу синьо-жовті прапорці, самвидави Народного Руху України, «Просвіти», «Меморіалу», Товариства Лева, надруковані у Литві, Польщі або ж Львові.

Що ж до самої злуки УНР і ЗУНР та її уроків, то деякі науковці і політики нерідко говорять про злуку 1919 р. лише як про ідею. Однак Акт Злуки обґрунтовано та закріплено юридично, її схвалили

українці по обидва боки Збруча, зокрема військові гарнізони у Станиславові, Золочеві, Тернополі, Києві, численні віча селян і міщан. Наддніпрянці виділили галичанам гроші на закупівлю палива, металу, перешивку галицьких вузькоколійок, розвиток «Сільського господаря» та інших товариств. Уряд УНР надав допомогу родинам загиблих стрільців Галицької армії, сиротам, біженцям, які повернулися у рідні краї. А ще відправлено півтори тисячі вагонів з цукром, борошном, збіжжям. Галичани вітали навесні 1919 р. гастролі наддніпрянського театру Садовського. У Станиславові — тимчасовій столиці ЗУНР побували Володимир Винниченко, Симон Петлюра, Михайло Грушевський. Наддніпрянський генерал Михайло Омелянович-Павленко у грудні 1918 р. став начальним вождем Галицької армії, з ним приїхало чимало досвідчених командирів-наддніпрянців. Водночас Галицька армія отримала 20 літаків для авіазагону в Красному і Стрию, а також 80 гармат, 20 тис. гвинтівок, 80 мільйонів набоїв, навіть дирижабль.

Наддніпрянці спільно з галичанами боронили соборну УНР проти військ Польщі, Румунії, більшовицької Росії. На жаль, державно-соборницький процес у 1917–1921 рр. так і не вдалося завершити. В антибільшовицькій війні країни Антанти віддали перевагу національно

консолідованій Варшаві. Наддніпрянські політики шукали порятунку в Варшаві, а галичани прагнули заручитися підтримкою білої, а навіть червоної Росії. Відтак Українська революція зазнала поразки. Армія УНР інтернована на території Польщі, про що нагадують сучасникам численні цвинтарі та окремі поховання наддніпрянців, які поступово відновлюються у Варшаві, Перемишлі, Любліні, Кракові, Александрові-Куявському, Ланцуті. Галицькі бригади армії ЗУНР відійшли до Чехословаччини, де інтерновані у таборах Німецького Яблонного, Йозефова, Ліберців. Поховання галицьких стрільців і старшин на чеських землях, на щастя, не були зруйновані. Вдалося зберегти й документацію ЗУНР в архівах Праги, Ватикану, Києва і Москви. Натомість багато галицьких емігрантів навіки спочили у безіменних могилах на російських просторах ГУЛАГу. Щоправда, немало галичан і наддніпрянців вже у роки Другої світової війни поєдналися в антиімперській боротьбі у лавах УПА та повоєнному дисидентському русі.

А зараз, шановний читачу, спільно перегорнемо маловідомі сторінки літопису відродження української державності на західноукраїнських землях. Перші кроки на шляху пізнання історичної правди про ЗУНР зробили самі учасники Визвольних змагань першої чверті ХХ ст.

Джерелознавчу цінність мають спогади та історичні розвідки Михайла Грушевського «На порозі нової України» (Т. 1–3. Київ, 1917), Володимира Винниченка «Відродження нації» (Т. 1–3. Київ; Львів, 1920), «Заповіт борцям за визволення» (Київ, 1991), «Щоденник. 1911–1920» (Т. 1–2. Нью-Йорк, 1980), Павла Скоропадського «Спомини» (Київ, 1992), Костя Левицького «Історія політичної думки галицьких українців в 1848–1914» (Львів, 1926), «Історія визвольних змагань галицьких українців з часів світової війни 1914–1918» (Львів, 1928), «Великий зрив» (Львів, 1931), Дмитра Дорошенка «Мої спомини про недавнє минуле» (Ч. 1–2. Львів, 1923), «Історія України 1917–1923» (Т. 1–2. Ужгород, 1923–1930), Олександра Лотоцького «Сторінки минулого» (Т. 3. Варшава, 1920), Осипа Назарука «Рік на Великій Україні» (Відень, 1920), «Галицька делегація в Ризі» (Львів, 1930), Миколи Чубатого «Державний лад на західній області Української Народної Республіки» (Львів, 1921), Осипа Думіна «Історія легіону УСС 1914–1918» (Львів, 1936), Антона Чарнецького «Спомини мого життя» (Лондон, 1964), Євгена Бородієвича «У чотирикутнику смерті» (Львів, 1931), Євгена Коновальця «Причинки до історії української революції» (Прага, 1929), Зенона Стефаніва «Коротка історія українського війська» (Т. 1–3. Львів, 1937), Володимира Галана «Батерія смерті»

(Нью-Йорк, 1968), Павла Христюка «Українська революція» (Т. 1–3. Відень, 1921–1922), Олекси Кузьми «Листопадові дні 1918 р.» (Львів, 1931), Омеляна Поповича «Відродження Буковини» (Львів, 1933), Івана Крип'якевича, Богдана Гнатевича «Історія українського війська» (Львів, 1937), Михайла Гуцуляка «Перший листопад 1918 року на західних землях України» (Нью-Йорк; Ванкувер, 1973), Андрія Чайковського «Чорні рядки» (Львів, 1928), Михайла Омеляновича-Павленка «Українсько-польська війна 1918–1919 рр.» (Прага, 1929), Степана Шухевича «Спомини з УГА 1918–1920» (Львів, 1929), Ісаака Мазепи «З історії Української революції» (Прага, 1930), «Україна в огні й бурі революції 1917–1921» (Ч. 1–3, 1950–1951), Антона Кравса «За українську справу» (Львів, 1937), Олекси Левицького «Галицька армія на Великій Україні» (Відень, 1921), Никифора Гірняка «Останній акт Української Галицької армії» (Нью-Йорк, 1958), Михайла Лозинського «Галичина у рр. 1918–1920» (Відень, 1922), Івана Максимчука «Кожухів» (Львів, 1930), Дмитра Паліїва «Листопадова революція» (Львів, 1929), Миколи Капустянського «Похід українських армій на Київ — Одесу в 1919 р.» (Кн. 1–2. Львів, 1921–1922), Матвія Стахіва «Західна Україна: Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918–1923 рр.» (Т. 1–4.

Скрентоп, 1959–1960), Сидора Ярославина «Визвольна боротьба на західно-українських землях 1918–1923 рр.» (Філадельфія, 1956), Василя Кучабського «Die Westukraine im Kampfe mit Polen und dem Bolschewismus in den Jahren 1918–1923» (Berlin, 1934), Івана Боберського «Щоденник» (Київ, 2003).

Цим драматичним подіям присвячені також документальні збірники: «Українська суспільно-політична думка в ХХ ст.» (Нью-Йорк, 1983), «Українська Галицька Армія. Матеріали до історії» (Т. 1–5. Вінніпег, 1958–1970), «За волю України» (Нью-Йорк, 1967), «Євген Коновалець і його доба» (Мюнхен, 1974), «Денник Начальної Команди Галицької Армії» (Нью-Йорк, 1974), «Ukraine and Poland in Documents 1918–1922» (Hunchac T., ed. Vol. L—2, New York; Paris; Sidney; Toronto, 1983), «Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Документи і матеріали» (Т. 1–5. Івано-Франківськ, 2001–2011).

Вказану тему намагалися розробляти науковці Олександр Карпенко, Юрій Сливка, Степан Макарчук, Володимир Гордієнко, Сергій Лилик, Олександр Реєнт, Володимир Великочий, Богдан Якимович, Орест Красівський, Ярослав Лялька, Кім Науменко, Борис Тищик, Олександр Вівчаренко, Олександр Павлюк, Іван Патер, Ігор Соляр, Олег

Павлишин та ін.⁴ Проблеми українсько-польської війни 1918–1919 рр. порушував й автор цього дослідження в книзі «Історія галицького стрілецтва» (Львів, 1990; друге вид. 1991), «Українсько-польська війна 1918–1919 рр.» (Львів, 1998). І все ж багатогранна дослідницька робота

⁴ *Карпенко О.* До питання про характер революційного руху в Східній Галичині у 1918 р. // 3 історії західноукраїнських земель. Київ, 1957. С. 59–60; *Сливка Ю.* Боротьба трудящих Східної Галичини проти іноземного поневолення. Київ, 1973; *Макарчук С.* Республіка, що обрала поразку // Вільна Україна. 1989. 22, 24 січ.; *Гордієнко В.* Листопад. Сходження на Голгофу // Літопис Червоної Калини. 1991. № 1–3; *Лилик С.* ЗУНР: біла пляма в історії України // Пост імені Ярослава Галана. Львів, 1990. Кн. 24. С. 178–206; *Лялька Я., Науменко К.* Західно-Українська Народна Республіка // За вільну Україну. 1990. 1 лист.; *Якимович Б.* Западно-Украинская Народная Республика: мифы, история и значение // Высокий замок. 1991. 31 окт.; *Тищик Б., Вівчаренко О.* Західноукраїнська Народна Республіка. Коломия, 1993; *Павлюк О.* Дипломатія злуки. До питання про об'єднання УНР і ЗУНР // Всесвіт. 1992. № 1–2. С. 176–178. Його ж. Від злуки — до розриву: Взаємини урядів УНР і ЗУНР у 1919 р. // Наука і суспільство. 1994. № 4–6, 7–8; Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Історія. Івано-Франківськ, 2001; Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Ілюстрована історія. Львів; Івано-Франківськ, 2008; *Павлишин О.* Євген Петрушевич (1863–1940). Ілюстрований біографічний нарис. Львів, 2013.

тільки починається, оскільки лише нині стають доступними унікальні документи з архівосховищ Києва, Львова, Москви, Праги, Відня, Варшави, Риму, Оттави.

До підготовки цього рукопису спонукали ще й польські колеги-історики, які в останнє двадцятиліття значно об'єктивніше, ніж раніше, почали висвітлювати процес відродження польської й української державності у 1918–1920 рр.⁵ Але,

⁵ *Dąbkowski T.* Ukraiński ruch w Galicji Wschodniej. 1912–1923. Warszawa, 1985; *Kozłowski M.* Między Sanem a Zbruczem: Walki o Lwów i Galicję Wschodnią 1918–1919. Kraków, 1990; *Konieczny Z.* Walki polsko-ukraińskie w Przemyślu i okolicy. Listopad — grudzień 1918. Przemyśl, 1993; *Klimecki M.* Wojna polsko-ukraińska 1918–1919 r. // *Wojsko i wychowanie.* 1993. № 5. S. 43–46; № 6. S. 36–39; *Ibidem.* Polsko-ukraiński konflikt wojskowy o Galicję Wschodnią. 1918–1919 r. // *Akcja «Wisła» na tle stosunków polsko-ukraińskich w XX wieku. Materiały z sesji naukowej 12–14. VI.* 1992. Szczecin, 1994. S. 29–37; *Ibidem.* Polsko-ukraińska wojna o Lwów i Wschodnią Galicję 1918–1919 r. Warszawa, 1997; *Koko E.* Przed ryzykimi preliminariami. Z dziejów stanowiska ukraińców galicyjskich w 1920 r. // *Polacy o Ukraińcach, Ukraińcy o Polakach. Materiały z sesji naukowej pod redakcją Tadeusza Stegnera.* Gdańsk, 1993. S. 118–138; *Szmytkowska B.* Stosunek rządu Zachodnio-Ukraińskiej Republiki Ludowej do Państwa Polskiego i polaków na podstawie prasy oficjalnej tego rządu // *Polacy o Ukraińcach, Ukraińcy o Polakach.* S. 139–145; *Lukomski G., Partacz C., Polak B.* Wojna polsko-ukraińska 1918–1919: Działania bojowe — aspekty

зрозуміло, не з усіма їхніми аргументами (щодо східних кордонів II Речі Посполитої, гуманності ведення бойових дій легіоністів та ін.) автор цього дослідження погоджується. А тому пропонованій студії чимало уваги відведено переговорам між воюючими сторонами, аналізу позицій «режисерів» із Парижа й Москви, національній політиці уряду ЗУНР, соборницьким процесам в УНР, складним проблемам функціонування історичної (національної) пам'яті в сучасній Україні.

Встане славна мати-Україна

Від Шевченкового здвигу до вибуху Української революції

Революційний вибух 1917 року каталізувала Перша світова війна, у кривавий вир якої були втягнуті більшість країн та народів світу. Для генералів-фронтовиків це був час випробовування нових видів зброї — авіабомбометань, перших

polityczne — kalendarium. Koszalin; Warszawa, 1994; Leinwand A. Obrona Lwowa w listopadzie 1918 roku // Rocznik Lwowski 1993–1994. Warszawa, 1995. S. 37–57; Jagoda M. Walki o Lwów od stycznia do kwietnia 1919 roku // Wojskowy Przegląd Historyczny. 1995. № 1–2. S. 184–200; Krotofil M. Українська Армія Halicka 1918–1920. Toruń, 2012.

танкових атак, хімічної зброї. Для політиків війна стала новим дискусійним майданчиком, у ході якого обговорювалися плани реформування старих імперій, перекроювання кордонів. Велика війна ще більше розколола український національний табір: наддніпрянці підтримували переможний наступ російської армії і прагнули виторгувати у царату автономію для Наддніпрянщини; галицькі політики підтримали у війні Габсбургів, які, на їхню думку, мали надати Галичині національно-державну автономію.

Наболілі національні проблеми галицька громадськість широко обговорювала в ході святкування 100-річчя від дня народження Тараса Шевченка. Вказаний ювілей на західних землях України відзначено не лише поетичними вечорами, але й масовим Шевченківським здвигом 28 червня 1914 р. у Львові за участю 12 тис. представників галицьких парамілітарних товариств «Сокіл», «Січ», «Пласт», культурно-освітніх і кооперативних структур. У той день на площі Сокола-Батька в околицях Стрийського парку вони дізналися не лише про вбивство у Сараєво наступника австрійського престолу архікнязя Франца Фердинанда, але й ще раз актуалізували ідею відродження українського війська як зав'язку майбутньої Української держави. Активність стрільцтва сприяла консолідації українського

політикуму, яке сформувало міжпартійну Головну українську раду (ГУР) на чолі з К. Левицьким⁶. Утім, відповіді на головне питання часу «Чи дасть нам тепер Австрія Україну»⁷ залишалося серед галичан, буковинців і закарпатців риторичним.

2 серпня 1914 р. ГУР у Львові створила Бойову управу УСС, яка звернулась до австрійського уряду з проханням дозволити сформувати легіон Українських січових стрільців. Попри отриману згоду, від перших днів створення частини їй чинилися перешкоди. На прохання відкликати з військ сто українських старшин цісарське командування виділило лише 16, серед них Г. Коссака, С. Горука, В. Дідушка, Д. Вітовського та ін. Для легіону Українських січових стрільців австрійці передали тисячу важких однозарядних крісів, які ще 1888 р. були зняті з озброєння. Всього до Українських січових стрільців зголосилось 28 тис. галичан, але уряд і польські

⁶ *Левицький К.* Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. Львів, 1926. С. 716–720; Українська сила з покликом Тарасовим. Великий ювілейний здвиг Січей і Соколів у Львові // Свобода. 1914. 16 лип.

⁷ Історія січових стрільців: військово-історичний нарис. Київ, 1992. С. 22.

політичні кола, побоюючись створення українського війська, обмежили чисельність легіону 2,5 тис.⁸ Добровольцями насамперед записувалися ті, хто офіційно був визнаний непридатними до військової служби, а також особи, які ще не мали (гімназисти, студенти університетів Львова, Грацу, Відня, деякі жінки) або вже були непризвального віку з підданих Австро-Угорщини⁹. Основна маса галичан-українців — понад 100 тис. — була мобілізована до частин, які відправлено подалі від України, на італійський фронт.

Невишколених січовиків командування 55-ї австрійської дивізії 25-го корпусу вирішило одразу ж кинути на фронт проти наступаючих російських військ, де на легіон чекала б неминуха загибель. Але тодішній тимчасовий командир легіону Т. Рожанковський відмовився виконувати авантюрний наказ, за що був усунутий з посади. Під

⁸ Див.: *Литвин М., Науменко К.* Історія галицького стрілецтва. Львів, 1991. С. 12–15.

⁹ *Дорнік В.* Політика Австро-Угорщини щодо України в роки Першої світової війни // Перша світова війна та проблеми державотворення у Центральній та Східній Європі (до 90-річчя закінчення Першої світової війни). Чернівці: ЧНУ, 2009. С. 11.

командуванням нового командира, одного із засновників «Просвіти», директора Рогатинської української гімназії М. Галущинського 3 вересня 1914 р. новобранці прийняли на привокзальній площі у Стрию (Львів був уже окупований царськими військами) присягу й відбули на доукомплектування у закарпатські села Горонда та Страбичів під Мукачеве¹⁰. Ядро легіону становили активісти січового, сокільського і пластового руху, вчорашні гімназисти та студенти. Серед новобранців були й дівчата-студентки О. Степанів, С. Галечко, А. Дмитерко, І. Кузь, О. Підвисоцька та ін.

7 вересня затверджено організаційну структуру легіону УСС, призначено командирів куренів, сотень і чот. Перший курінь очолив отаман М. Волошин, 35-річний львівський адвокат, після війни відомий діяч центристської політичної партії — Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО). Йому підпорядковувалися сотні В. Дідушка, Р. Дудинського, Н. Гірняка і О.

¹⁰ Див.: *Галущинський М.* З Українськими січовими стрільцями: спомини з років 1914–1915. Львів, 1934. 216 с.; Галактіон Ч. 3 вересня 1914 // *Свобода*. 1952. 6 верес.; *Савчин М.* Українські січові стрільці на «Срібній землі» // *Свобода*. 1951. 16, 17 листоп.; Ріпецький С. Про сотню, що почала визвольні змагання // *Свобода*. 1954. 10 верес.

Будзиновського. Другим куренем командував народний учитель із Ясениці, що під Дрогобичем, 32-річний отаман Г. Коссак, батько чотирьох дітей. До цього куреня ввійшли сотні колишнього редактора львівського часопису «Руслан», відомого сокільського діяча сотника С. Горука та О. Семенюка, О. Букшованого, вчорашнього студента Чернівецького університету та Львівської торгової академії М. Барана. Третім курінним отаманом був адвокат С. Шухевич, а його двома сотнями командували відповідно педагог Д. Вітовський і виходець із селян Дрогобиччини, недавній професор Чортківської учительської семінарії І. Коссак. Отримали посади командирів чот (взводів по-сучасному. — *Авт.*) чимало представників молоді національної інтелігенції, зокрема випускник Паризької художньої школи Я. Струхманчук, журналіст В. Коссак, вчорашній студент-хімік П. Франко, вихідці із селянства І. Цяпка, М. Яворський, І. Рогульський, Г. Іваненко, багато інших. Все це створювало особливий тип взаємовідносин між старшинами і стрільцями, сприяло високим бойовим якостям легіону. До речі, формою звертання було слово «товариш», прийняте згодом у Радянській армії. Отже, не витримує критики довголітнє твердження радянських істориків і політиків про «буржуазний» та «реакційний» характер старшинського складу УСС

і Галицької армії. Як відомо, це «тавро» стало приводом для масового знищення у 30-ті роки, під час сталінських репресій, величезної кількості колишніх галицьких старшин, які після поразки Української революції 1917–1921 рр. залишилися на Наддніпрянщині або прибули до неї пізніше. Серед них були відомі військові, партійні, радянські та наукові діячі, письменники Г. Коссак, О. Нагуляк, Г. Іваненко, Й. Крілик, О. Букшований, М. Яворський, Я. Струхманчук, М. Ірчан, багато інших¹¹.

У ті дні на 450-кілометровому фронті від Івангорода до Кам'янця-Подільського розгорнулася одна з найбільших у Першій світовій війні Галицька битва за участю з обох боків півтора мільйона солдат і офіцерів. Вона почалася загальним наступом росіян 6 серпня. Через місяць, 3 вересня 3-тя армія генерала М. Рузького зайняла Львів, а 8-ма під командуванням О. Брусилова відтіснила цісарську армію в Карпати. 17 вересня відступив

¹¹ Див.: Рубльов О., Черченко Ю. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції (20—50-ті роки ХХ ст.). Київ, 1994. 350 с.; Рубльов О. Західноукраїнська еміграція у загальнонаціональних політичних і культурних процесах (1914–1939). Київ, 2004. 648 с.; Рубльов О., Ресніт О. Українські визвольні змагання 1917–1921 рр. Київ, 1999. 320 с.

гарнізон Перемиської фортеці (131 тис. осіб, 21 тис. коней). Отже, російська армія окупувала Галичину, а війська Австро-Угорщини втратили до 400 тисяч вояків, з них майже 100 тис. полоненими¹². Під час цієї операції начальник штабу 25-го австрійського корпусу полковник С. Шептицький (один із перших претендентів на посаду командира легіону УСС) писав своєму братові — митрополиту Греко-католицької церкви Андрею Шептицькому: «Росіяни атакують. Ми зазнали поразки. В районі Гнилої Липи точаться тяжкі бої. Твоє селянське військо, твої Українські січові стрільці бою ще не бачили навіть здалека, та відомо, що при першій же нагоді вони збираються «зі славою» здатися москалям»¹³. До певної міри він мав рацію: чимало українців, силою рекрутованих до австрійської армії, зовсім не рвалися проливати кров за царя і часто здавалися в російський полон. Однак щодо легіону УСС зневага полковника не була обгрунтованою, що засвідчили перші бої січовиків.

¹² Яковлев И. 1 августа 1914. Москва, 1974. С. 69; Bator J. Wojna Galicyjska. Kraków, 2008. S. 35—104, 223.

¹³ Даниленко С. Дорогою ганьби і зради. Київ, 1972. С. 42.

У зв'язку з важким становищем на фронті вже 10 вересня 1914 р. австрійське командування віддало наказ ввести легіон УСС у бої. Через тиждень сотня В. Дідушка вийшла на Верецький перевал, де зустріла наступаючі частини 2-ї кубанської козачої дивізії. Тоді ж зайняла лінію сторожових постів на Ужоцькому перевалі сотня О. Семенюка, уродженця Сокаля, талановитого організатора січового руху на Львівщині, який пізніше, у 30-х, загинув в УРСР. Саме вона першою серед підрозділів легіону 25–26 вересня зав'язала бій у районі Сянок з кубанцями і зазнала перших жертв війни — 22 стрільці були вбиті. Водночас, не врахувавши думки українських старшин, австрійське командування роздробило решту легіону на більше ста розвідувальних стеж (груп) по 20 стрільців у кожній і наказало просочуватись у російські тили. Після невдалих спроб перетнути лінію фронту, зазнавши втрат, стежі поверталися назад. Лише стежа чотаря Г. Іваненка досягла Дрогобича, а Р. Біленький пройшов зі стрільцями до Болехова. Кілька груп зникли безслідно. Переконавшись у безплідності своїх намірів, австрійське командування відмінило наказ. 7 жовтня всі сотні зайняли лінію оборони на Бескидах¹⁴.

¹⁴ Литвин М., Науменко К. Українські січові стрільці.

Отримавши підкріплення з Балканського фронту, австрійська Південна армія у першій половині жовтня перейшла в наступ через карпатські перевали у загальному напрямі на Стрий, Миколаїв, Львів. «Я був атакований з фронту майже удвічі більшими силами противника, — згадував генерал О. Брусилов. — Здійснювалось охоплення мого лівого флангу військами, які спускались з Карпат від Турки і, нарешті, у напрямі на Стрий — Миколаїв — Львів виходили до мене в тил»¹⁵.

У ході наступальної операції легіон УСС під командуванням отамана Г. Коссака, що діяв в авангарді 130-ї австрійської бригади, провів успішний бій за Тухольку. За ним спостерігав особисто генерал П. Гофман: адже галичани діяли на дуже важливій ділянці — вздовж долини Латориці, на залізниці. Долаючи сильний опір противника, українські курені оволоділи пізніше селами Синьовидне і Любінці, вийшли у район нафтового басейну і 20 жовтня відбили у росіян

Київ, 1992. С. 10–12; Трофим'як Б. Фізичне виховання і спортивний рух у Західній Україні (з початку 30-х років ХІХ ст. до 1939 р.). Київ, 1997. С. 153; Савчин М. «Під білою березою козаченька вбито...» // Свобода. 1953. 3 січ.

¹⁵ Див.: Брусилов А. Воспоминания. Москва, 1951. С. 57.

міста Борислав, Дрогобич, Стрий. Тільки коли О. Брусилов перекинув з-під Перемишля найбоєздатнішу 58-у піхотну дивізію та підтягнув резерви, йому вдалося відновити становище. Австрійські війська, а з ними легіон УСС відійшли до Карпат.

Майже без перерви 3 листопада чотири армійські корпуси О. Брусилова та три кавалерійські дивізії розпочали штурм перевалів з метою прорватися до Закарпаття. У запеклих боях 3–5 листопада сотні УСС під командуванням В. Дідушка, К. Гутковського, Р. Дудинського, С. Горука, З. Носковського зуміли не лише відстояти свої позиції під Синьовидним, але й завдати противнику серйозних втрат. Тільки у полон захоплено 130 солдат. У районі Тухольки відзначився зі своєю сотнею Д. Вітовський, який разом з панцирним поїздом утримував залізничний відтинок Тухолька — Гребенів. Невдовзі після цих боїв командир 55-ї дивізії генерал Г. Фляйшман прибув до легіону, щоб особисто вручити перші бойові нагороди січовикам — медалі Хоробрості II класу старшинам З. Носковському, Я. Струхманчуку, вістуну І. Андруху, хорунжій О. Степанівні, а також С. Галечко¹⁶. Вчорашній

¹⁶ Литвин М., Науменко К. Українські січові стрільці. С. 13.

студентці філології університету в Граці до того ж присвоєно звання підхорунжої.

«Я на Закарпатті, в рядах Січових стрільців. Дивний якийсь сон, — писала Софія Галечко у щоденнику 11 вересня 1914 р. — Вісім днів їзди поїздом, три дні голодівки, примусова мандра по Мукачеві від 3-ї ночі до 8-ї ранку та приїзд до Горонди — а тепер тихі зітхання слабих у шпиталі. Мої мрії здійснилися — працюю для України, йду кувати кращу долю... Кинула я книжки, науку, старий спокійний Грац, забула про рідню, про іспити й увесь світ... Крила вистрілили з рамен і лечу на стрічу сонцю золотому. Чи спалить воно мене, чи зігріє своїм вогнем?.. Завтра, позавтра може підемо вже в поле, хто вернеться з дороги, не знаємо. Що там! Поки кров грає в жилах і серце б'ється сильно в грудях — вперед! Вперед! Поломимо скали, перепливемо ріки, спалимо вогнем молодой душі всі твердині, всі замки, всі ворожі думки і діла»¹⁷. Дівчину-стрільця, потім хорунжу і командира чоти в сотні З. Носковського любили і поважали всі. І тому як велике особисте

¹⁷ Угрин-Безгрішний М. Нарис історії УСС. Львів; Київ, 1923. С. 103.

горе для них стала її трагічна загибель 20 липня 1918 р.¹⁸

У листопаді здійснена часткова реорганізація легіону. Тепер він складався лише з двох куренів — С. Шухевича і С. Горука. М. Галущинський вибув у штаб генерала П. Гофмана референтом у справах УСС, а його посаду обійняв отаман Г. Коссак.

Різдво 1915 р. галицькі стрільці зустріли на Бескидах. У ту зиму стояли тріскучі морози, круті схили вкрилися глибоким снігом. Старшини і стрільці, які майже безперервно перебували на гірських вершинах, у першій бойовій лінії, постійно мерзли. Часом втрати від холоду перевищували бойові¹⁹. У ті січневі дні січовики билися на Ужоцькому перевалі. Долаючи глибокий сніг, вони зайняли Славське, Лавочне, досягли Татарівки, що декілька разів переходила з рук у руки. На початку березня сотні легіону УСС вийшли в район гори Маківки. У цей момент командування цісарської

¹⁸ *Дмитерко-Ратич Г.* Зі зброєю в руках (Пам'яті Софії Галечко) // Наше життя. 1958. Листопад. С. 3–5.

¹⁹ *Гірняк Н.* Організація і духовний ріст Українських січових стрільців. Філадельфія, 1955. С. 21–22; *Ріпецький С.* Українське Січове Стрілецтво. Визвольна ідея і збройний чин. Нью-Йорк, 1956. С. 98–99.

армії завдало українській частині нового дошкульного удару — ліквідувало Начальну команду і цілком самостійні курені Г. Коссака і С. Горука підпорядкувало відповідно 129-й і 130-й австрійським бригадам 55-ї дивізії генерала Г. Фляйшмана. Тоді ж встановлено штатну чисельність усусусів — 2200 стрільців і 48 старшин, яким присвоєні військові звання.

Верхів'я гір, верхів'я слави.
Шумить, шумить, шепоче ліс:
По битві на полях Полтави
Тут вперше український кріс
Спиняв московських полчищ лави,
І вперше по літах недоли
Слова упали тут стрільцеві:
«Ми не поклонимось цареві!
Ми прагнем волі!»

Ці рядки стрілецький поет О. Бабій присвятив битві на горі Маківці у квітні—травні 1915 р., яка увійшла золотою сторінкою у літопис легіону УСС.

22 березня вперше сотні курінного отамана С. Горука зайняли позицію на цій горі, яка стала ключовим пунктом оборони австрійської Південної армії, бо не давала можливості російським військам пробитися по долинах річок до Тухлі й Славська. З того дня бої на цьому відтинку майже не

припинялись. Учасник тих звитяг 18-літній командир сотні львів'янин О. Яримович, який загинув у липні 1917 р. під Конюхами, залишив нащадкам спогади. Ось як він описує ці події: «Вночі з 7 на 8-го квітня зійшли москалі з Погару (сусідня гора. — *Авт.*), перейшли місток на р. Головчанці, підсунулися ярмом до половини північного спаду Маківки під стрілецьке становище і ранили кількох стрільців ручними гранатами. Ніч була темна, без місяця. Пішла стрілянина на цілій лінії Маківки, тріскали світляні ракети. Москалі відступили. Рано було видно сліди ворога і погублені шапки. Цілий напад москалів звернений був на відтинок, обсажений стрільцями, тому стрільці дістали того дня від бригадира Вітошинського похвалу за оборону Маківки. Сотня Дудинського стояла, під проводом хорунжих Свидерського, Никорака і Ковалика, сотню Московського провадив чотар Сушко, в сотні Семенюка провадили під той час чоти чотар Чмола, я і хорунжа Степанівна»²⁰.

У ті дні на Південно-Західний фронт прибув разом із кінооператорами російський самодержець Микола II. Зі Львова він приїхав до штабу 8-ї армії

²⁰ Яримович О. Картина з боїв за Маківку // За волю України: іст. зб. УСС. С. 287.

генерала О. Брусилова у Самбір, потім побував у Хирові та недавно зайнятому Перемишлі. Командувачу фронтом генералу М. Іванову, мабуть, дуже хотілося порадувати імператора «побідною» реляцією з Карпатського фронту. Отож, підтягнувши важку артилерію, він кинув у наступ на Маківку кавалерійську дивізію генерала О. Каледіна (майбутнього отамана Донського козацтва, керівника антирадянських заколотів 1918 р.) та піхотні частини. Найбільшої напруги бої досягли 1 травня. «Клекотіли по обох боках скоростріли, при землі гупали ручні гранати — здавалося, гора рухається, дихає пеклом. Так минала година за годиною. Це був третій пам'ятний день московського наступу на Маківку, — писав Д. Вітовський, сотня якого прийняла на себе чи не головний удар. — Змагалася дві сили. Одна сказала: за всяку ціну візьму, а друга відповіла: за всяку ціну не віддам»²¹.

Запеклий кривавий бій тривав весь день. Та втримати позиції січовикам не вдалося. Частково із-за відступу сусідніх австрійських частин. У ніч на 2 травня на схили Маківки прибув резерв — курінь Г. Коссака. Його сотні з ходу пішли на штурм вершини гори. Двічі вона переходила з рук в руки.

²¹ Шляхи. Львів, 1915. С. 195.

«Щойно за третім разом московські полки покинули під напором стрілецької сили й завзяття добутий верх та пішли в ростіч, — згадував стрілецький історик і учасник бою Б. Гнатевич. — На побоевищі залишилися гори трупів, від смерти врятувалися лише ті, що попали в полон»²².

3 травня всі підрозділи січовиків виведені у другий ешелон. А вже наступного дня росіяни вщент розгромили австрійську 129-ту бригаду і захопили Маківку. При цьому потрапили у полон понад тисячу цісарських солдат і офіцерів. Своєрідною помстою був раптовий контрудар куреня отамана Г. Коссака під Пліткою, у ході якого захоплено до тисячі полонених. У битві на Маківці загинули 42 січовики, 76 зазнали поранень і 35 потрапили до полону. Полеглих поховали на південних схилах гори. Серед них були уродженці Коломийщини І. Ганущак, Ю. Григорщук, І. Грицюк, Ю. Пітиляк; із Косівщини — М. Білячук, П. Данищук, В. Зитенюк, брати Михайло і Дмитро Мицканюки, В. Палійчук, І. Ребеньчук, Ф. Ткачук; Ф. Карпин із Звенигорода, О. Матковський із Турки, Ф. Пик із Самбора та інші²³. У незалежній

22 Українські Січові Стрільці. Львів, 1935. С. 32.

23 *Величко М.* Маківка. 3 карпатських боїв УСС-ів. Нью-Йорк, 1951. 32 с.; *Ріпецький С.* Про тих, що полягли та

Україні цей стрілецький цвинтар поновлено, встановлено пам'ятний знак.

Українська громадськість краю високо оцінювала мужність галицького стрілецтва у тій карпатській битві. «Маківка — це перший визначний етап на тому шляху, по яким українська нація зі стану пасивності переходила до стану активності, до чину, — зазначала львівська газета «Діло» 2 травня 1915 р. — Битва на Маківці — це перша велика спроба галицьких українців стати самим активним чинником історії, стати ковалями й творцями своєї будучини».

В період з 19 квітня до 10 червня 1915 р. німецько-австрійські війська здійснили так звану Горлицьку операцію, у ході якої вісім армій під загальним командуванням генерала А. Макензена прорвали оборону російських військ і рішучим наступом на Перемишль — Львів змусили противника майже цілком залишити Галичину. У цій операції легіон УСС наступав у складі 2-го австрійського корпусу, не зустрічаючи опору з боку росіян. Лише 29 травня біля села Лисовичі за Болеховом російські частини завдали сильного контрудару 130-й австрійській бригааді й вийшли на

сотні куреня Г. Коссака. Під страшний удар потрапили новобранці сотні чотаря І. Цяпки, які щойно прибули на фронт (було втрачено вбитими, пораненими і полоненими 180 стрільців). На іншій ділянці росіяни полонили пораненого сотника О. Букшованого. 24-річний командир, виходець із верховинського села Жаб'є, зарекомендував себе сміливим добрим старшиною, заслужив любов і повагу стрільців, які за ним довго сумували²⁴.

Та вибила хвиля кервавої плати,
Здрігнулися гори і бори,
Схитнулися сильні ворожії рати —
І впали московські запри.
Загриміли кріси, здрігнулися гори,
Кров плила широко, як море...
А військо Січове — Стрілецькїї Чети,
На Галич ішли на багнети!..

Так писав про червневий наступ 1915 р. поручник легіону УСС, член його Пресової кватири (1915–1917), письменник, автор текстів і мелодій

²⁴ *Литвин М., Науменко К.* Військова еліта Галичини. Львів, 2004. С. 7–8.

багатьох стрілецьких пісень, уродженець Зборівщини Р. Купчинський²⁵.

27 червня 1915 р. синьо-жовтий прапор замаяв над княжою столицею Галицько-Волинської держави — Галичем²⁶. «Було нас чотири сотні під командою курінного Дідушка. Першою ввійшла в Галич сотня Левицького, а за нею інші. Сотник Д. Вітовський обняв команду над містом у ратуші. Незадовго злетіла стрімголов з ратуша російська хоругва, а на її місці замаяла гордо наша. Між нами і москалями розпочалися малі перепалки, що другого дня розвинулися у велику й кроваву битву...» Цього фронтового листа чотаря І. Балюка від 5 липня 1915 р. надрукував віденський «Вістник СВУ» (№ 21–22). То була остання кореспонденція талановитого поета й автора нарисів. 27 липня 20-літній юнак із с. Трибухівці Бучацького повіту загинув у бою.

Під сильним вогнем противника галицькі стрільці по палаючих мостах форсували Дністер і продовжували переслідувати відступаючі частини

²⁵ Стрілецький Календар-Альманах на 1917 р. Львів, 1917. С. 54.

²⁶ Українські січові стрільці перші ввійшли до давньої галицької столиці // Свобода. 1915. 7 серп.

брусилівської армії. 2 липня пощастило Д. Вітовському зі своєю сотнею визволити рідне с. Медуху під Галичем. На честь славного земляка селяни побудували тріумфальну арку, квітами зустрічали січовиків. Продовжуючи наступ, курені легіону вийшли на річку Золота Липа, де зустріли шалений опір противника, який встиг закріпитися на лівому березі. Спроби з ходу форсувати річку не вдалися. Мало того, січовики, особливо підрозділи чотарів Цяпки, Гаврилка і Балюка, зазнали серйозних втрат, а хорунжа О. Степанівна із групою своїх стрільців була оточена і захоплена у полон (відправлена у табори Туркестану)²⁷. 7 липня обидва курені виведено в тил.

Після звільнення 6-м корпусом 2-ї австрійської армії 22 червня 1915 р. Львова і згодом майже всього краю до галицьких стрільців стали надходити вісті від рідних і знайомих. Стало відомо про тяжкі наслідки нової окупації краю, депортації

²⁷ Литвин М., Науменко К. Військова еліта Галичини. С. 208–222; Степанів Я. Олена Степанівна в Ташкенті (1916–1917 рр.) // Україна. Наука і культура. Київ, 1994. Вип. 28. С. 30–41; Олена Степанів — Роман Дашкевич. Спогади і нариси / упоряд. Г. Сварник, А. Фелонюк. Львів, 2009. С. 51–80, 124–139.

ненадійних громадян на схід²⁸. «Галичина під час окупації опинилась в руках всякої поліцейської і чиновничої наволочі, котру посилено сюди на посади, а вона, користуючись з воєнного стану, робила, що хотіла, і не тільки буквально грабила доми і людей... але й від себе додавала жару руйнуванню українського життя, її культурних сил»²⁹, — писав пізніше М. Грушевський у праці «Новий період історії України». Зрештою, голову Наукового товариства імені Шевченка у Львові, майбутнього провідника Української революції М. Грушевського 1916 р. теж вислано далеко в Росію³⁰.

Вперше серед фронткових сотень з'явилося молоде поповнення із Коша — запасної частини, створеної у березні 1915 р. Кіш, або, як його називали січовики, Кадра, займався набором поповнення на території усієї Галичини, часом

²⁸ Крип'якевич І. Галичина під час російської окупації. Серпень 1914 — червень 1915. Відень, 1915. 116 с.; Реєнт О. Україна в імперську добу (XIX — початок XX ст.). Київ, 2003. С. 309–311.

²⁹ Цит. за: Літературна Україна. 1991. 1 серп.

³⁰ Канпелер А. Мала історія України. Київ, 2007. С. 144.

навіть за лінією фронту. Поборовці залучалися до юридичного всеобучу, культурно-освітньої праці спортивних змагань, організації Шевченківських свят³¹. 250 юнаків протягом 4–6 тижнів опановували зброю, навчалися влучно стріляти, бойовим вправам. Між іншим, регулярні австрійські частини таких підрозділів не мали. У липні 1915 р. Кіш із Закарпаття перебрався у Сколе, невдовзі в Пісочну під Стриєм. У Коші діяла бібліотека, деякий час — Пресова квартира, стрілецький хор і оркестр під керівництвом талановитого композитора, автора численних стрілецьких пісень М. Гайворонського.

У ті дні в легіоні УСС побував як воєнний кореспондент відомий угорський письменник Ф. Мольнар. «Починаючи уже від московського осіннього пролому, ці відважні й хоробрі галицькі добровольці змагались в тяжких боях в поході через Карпати, брали участь в оборонних діях зимою, а коли рвонулась вперед наша офензива, вони по кривавих днях під Болеховом і під Галичем пішли також на схід, — повідомляв кореспондент у віденському часописі «Нова вільна преса» 19

³¹ Гірняк Н. Організація і духовний ріст Українських січових стрільців. Філадельфія, 1955. С. 25–31; Кадра УСС // Діло. 1916. 2 серп.

серпня 1915 р., — їх легко розпізнати, попри їх жертвенну хоробрість, ще й по синьо-жовтій кокарді, яку носять на своїх шапках». Ф. Мольнар був надзвичайно здивований зустріччю з дівчатами-стрільцями і навіть підстаршинами, чого не було в австрійських частинах. «Сьогодні мав я довшу розмову з одною з цих українських дівчат — панною С. Галечко. 24-літня п. Галечко є студенткою університету; вона блондинка, незвичайно дівоча, з делікатно викроєними чертами лица, дуже поважна і дуже гарна. Вона одіта в простий, дещо уже надшарпаний польовий стрій, з крісом на рамені, має на ковнірі відзнаки старшого десятника, на грудях медалю хоробрости... Її приятелька О. Степанів, яка від початку війни теж стояла в перших рядах, є в російському полоні. Олена також студентка Львівського університету. 19-літньою вона не тільки кинулась у боротьбу за українську справу, але була теж активною в організуванні добровольців. Вона була провідником стеж і незвичайно хороброю дівчиною, відзначеною за хоробрість медалею... Анна Дмитерко, львівська студентка, Павлина Михайлишин, молода вдова, і 17-літня Ольга Підвисоцька, що просто з семінарійної лавки пішла в поле, — усі вони борються рам'я об рам'я з мужчинами. Про ці хоробрі дівчата знає ворог і поважає їх. Російський

часопис «Голос Народу» розніс вістку про відзначення пань Галечко і Степанів»³².

Влітку того ж року керівники Головної Української Ради і Союзу Визволення України під тиском військових звернулися безпосередньо до імператора Франца Йосифа з пропозицією збільшити чисельність Українських січових стрільців до 12 тис., а Коша до 5 тис. та реорганізувати легіон у бригаду. Цісар врешті-решт дав згоду і пообіцяв розглянути це питання з командуванням армії. Але нова пропозиція не вписувалася у політику влади, особливо впливових польських кіл, щодо українського національного війська, а тому й не була реалізована. Між іншим, у той же період полякам дозволили створити кілька легіонів, зокрема Першу бригаду Польських легіонів (грудень 1914 — жовтень 1916 р.) під командуванням Ю. Пілсудського, активіста довоєнних львівських «Стшельців»³³.

32 За волю України. С. 185–187.

33 Encyklopedia wojskowa. Warszawa, 2007. Т. 1. S. 512–513; *Зарецька Т.* Юзеф Пілсудський і Україна. Київ, 2007. С. 38–44; Kryska-Karski T., Żurkowski S. Generałowie Polski niepodległej. Warszawa, 1991. S. 19; *Круп'якевич І.* Слідами польських легіонів // Діло. 1915. 21 жовт.

Наприкінці серпня галицькі курені знову втягнулися у запеклі бої в подільських степах між Серетом і Стрипою. Кілька разів частини 55-ї дивізії робили спроби прорвати російську оборону на Стрипі. На цей час щойно реформований полк складався лише з двох куренів під командуванням С. Горука і В. Дідушка, кожен з яких мав чотири сотні. Сотня складалася з чотирьох чот (мала 4 рої по 10–15 стрільців). У кожній сотні служили два телефоністи, п'ять санітарів, кравець, швець, писар, помічник писаря.

У ті літні дні австрійські війська несли тяжкі втрати, але вперед не просувалися. Тільки протягом одного бою 27 серпня 1915 р. сотня Д. Вітовського втратила 27 стрільців. На початку вересня росіяни перейшли у контрнаступ: козака кіннота розстрожила кілька австрійських полків і напоролася на завзятий опір січовиків. Зрештою і їм довелося відійти за Стрипу, де вони утримали мости через річку біля Семиківців і Соколова на Тернопільщині. Запеклі бої на цьому відтинку фронту точилися два тижні. Особливо тяжкі випробування випали на сотні із куреня отамана Г. Коссака, які трималися на 7-кілометровому фронті від Семиківець до Соколова. Був момент, коли ворог захопив обидва села і оточив курінь щільним кільцем. Але січовики відчайдушно захищалися, доки не підійшла допомога — курінь С. Горука з частинами 130-ї

бригади. Росіян відкинуто за Стрипу, але Г. Коссак втратив 39 стрільців і старшин вбитими, 100 пораненими. Серед загиблих був чотар І. Чмола, відомий у Львові організатор довоєнного січового стрілецтва³⁴.

Ще у липні, коли на фронт прибув наслідник престолу архікнязь Карл, отаман Г. Коссак звернувся до нього з пропозицією реорганізувати легіон у полк зі штатною структурою австрійської армії. Та лише у вересні, після наполегливих вимог провідних діячів Головної Української Ради та командування УСС, було прийнято рішення про реорганізацію. У той час січовики стояли в селі Вівся (нині Козівського району на Тернопільщині). Три курені — В. Дідушка, С. Горука і Д. Вітовського об'єднувалися у 1-й полк Українських січових стрільців. Його командиром став полковник Г. Коссак. Чисельність особового складу встановлена 1700 старшин і стрільців, крім того, 500 зараховано до Коша. Полк отримав штатне озброєння: гармати, міномети і кулемети, яких раніше не мав.

На початку жовтня 1915 р. усусуси знову зайняли оборону на берегах Стрипи. І знову потрапили в пекло боїв, які почалися 7 жовтня

34 Українські Січові Стрільці. С. 42.

наступом росіян після довгої артилерійської підготовки. «Гуділо і гриміло у воздуху від наших і ворожих гармат, — описував ці бої у листопаді до своєї нареченої С. Гузар отаман С. Горук. — Представ собі, що п'ять секунд або й частіше тріскає із лоскотом недалеко у воздуху шрапнель і викидає около 300 олов'яних кульок, величини гілкового оріха. Кого така кулька поцілить, той пропав. Або гранат, як заповне в землю і зі страшним гуком трісне, то викине землю вгору вище львівського ратуша. Кавалочки заліза розлітаються на всі сторони і несуть смерть і рани. Серед такого пекла сидить чоловік безрадний, бо кулі тріскають і тут і там, і не знати, що найблизча секунда принесе»³⁵.

Після обстрілу вперед пішла російська піхота, завдавши головного удару на Семиківці, де Стрипа була мілкою, з сухими берегами. Але сотні А. Мельника, В. Будзиновського відбили ворожі атаки. Та бої продовжувалися, протягом місяця росіяни майже безперервно штурмували позиції січовиків на Стрипі. 14 жовтня вони прорвали фронт 129-ї сусідньої бригади, зайняли Соколів, причому захопили у полон весь 1-й запасний полк гонведів

35 Центральний державний історичний архів України у Львові. Ф. 385, оп. 1, спр. 2, арк. 30–31.

(угорців. — *Авт.*). Перший курінь С. Горука оточили з трьох боків, а з четвертого була Стрипа з багnistими берегами. Над куренем нависла смертельна загроза. «Останньої хвилини вирятував курінь із кліщів ворога його курінний отаман Горук, — зазначали військові літописці. — Він вивів людей лівим берегом Стрипи на Соснівський причілок, який був ще тоді в руках австрійців»³⁶.

Нова битва на Стрипі, яка розгорілася 1–2 листопада 1915 р., перевершила всі попередні бої. Вранці росіянам вдалося прорвати оборону 55-ї дивізії і захопити Семиківці. Щоб закрити пролом, були кинуті курені полку УСС. Сотні отамана С. Горука вийшли під С. Ішків, стрімкою контратакою відкинули противника на своїй ділянці. Особливо відзначився підрозділ під командуванням П. Франка. «Розстрільна під проводом чотаря П. Франка, — писав С. Горук про сина Каменяра, — ішла живо вперед, незважаючи на шалений вогонь артилерії і скорострілів. Вони перші захопили рови»³⁷.

³⁶ Крип'якевич І., Гнатевич Б. Історія українського війська. Львів, 1936. С. 326.

³⁷ Думін О. Історія легіону УСС 1914–1918. Львів, 1936. С. 149.

Наскільки то були запеклі бої, свідчить донесення від 1 листопада курінного отамана С. Горука, командир у полку: «Коло мене страшні річи. Ранених сила. Убитих маса. Не можна навіть їх винести з ровів, бо машинові кріси формально всіх сконують. От перед 1/2 годиною я вислав два цельта амуніції і одного хлопця, несучих вже нема при життю. Російська артилерія б'є на шварш лінію і на всі боївки «Іванами». Коло нас направо є одна компанія Німців, а наліво сидять в наших ровах... Москалі. Там була необсажена просторінь, і они там виїхалися. Дальше наліво коло самого Ішкова є також Німці. Сотням можна довести їсти лише вечером. Як буде так дальше, то мало хто з тих двох сотень остане. Прошу щось зробити, щоби нас вечером вицафали, бо вогонь без перерви триває від досвіта, а у нас половина рекрутів непривичних до таких речей». Того ж таки дня ввечері С. Горук надіслав друге донесення: «Прошу конечно постаратися, щоб оті дві сотні на становищах на полудне від Ішкова злюзовано нині вечером, бо готово нічого з них не залишить ся. Сотня Носковського майже знищена. Хлопці не спали цілу ніч, цілий день нічого не їли, та позастилюють на пни. Прошу-бо не знаю де є чотар Сушко — о ласкаве заряджене, щоби доведено много амуніцій.

Може би які нині сотні змінили сеї дві сотні. Вже маємо задушки»³⁸. 2 листопада 1915 р. зусиллями січовиків становище було відновлено, прорив російських частин на Бережани відбито. У листі до брата у Дрогобич полковник Г. Коссак 3 листопада писав: «У нас третій день страшний бій. Боротьба йде на життя і смерть. Ще такого не було. Страти в нас великі: 40 убитих, 80 ранених, а понад 100 полоненими. Українські Січові стрільці здобули собі знов велику славу. Врятували ситуацію. Та що з того?.. Трупи та й трупи, а що за те?»³⁹. Після Маківки це була друга велика битва полку УСС, у якій вони відзначилися хоробрістю і стійкістю.

Усю зиму до травня 1916 р. полк Г. Коссака перебував у тилу. Старшинам і стрільцям були дозволені чотириденні відпустки додому. Поряд з регулярними заняттями по військовій підготовці проводилася культурно-освітня робота. Активну діяльність розгорнула Пресова квартира, у складі якої плідно працювали А. Баб'юк (М. Ірчан), А. Лотоцький, О. Назарук, Ю. Шкрумеляк, Л. Лепкий, О. Курилас, М. Угрин-Безгрішний та ін. талановиті

³⁸ ЦДІА України у Львові. Ф. 353, оп. 1, спр. 28, арк. 16–17.

³⁹ ЦДІА України у Львові. Ф. 353, оп. 1, спр. 7, арк. 56.

письменники, журналісти, митці. Восени 1915 р. вона перебралася на фронт, на хутір Тудинку (Тернопільщина), де розташувався штаб полку⁴⁰.

Чи не найбільшу послугу нащадкам вони зробили, зібравши та залишивши чимало документів і матеріалів про життя і діяльність усусів. «Стрільці вже тоді тямали, що творять першу сторінку новішої української історії і що треба зберігати свої сліди, щоби потомки не стояли перед пустими сторінками нашої минувшини, — зауважив старшина Л. Граничка. — Писалися дневники, повстала в Команді Пресова квартира, яка збирала всякі документи, робилися численні світлини (фотографії. — *Авт.*), які й досі милують наше око славою минулого»⁴¹.

Великий внесок у цю справу зробили письменники та історики. Весною 1915 р. на фронт приїхав О. Назарук, який невдовзі написав нариси «Слідами УСС» і «Над Золотою Липою». У Львові

⁴⁰ Див.: *Іванець І.* Дещо про Пресову Квартиру УСС // Новий час. 1934. 10 верес; його ж. Пресова Квартира УСС // Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1935 р. Львів. 1934. С. 5–9; Пресова Квартира УСС // Календар «Батьківщина» на 1939 р. Львів, 1938. С. 31.

⁴¹ Шляхи. Львів, 1915. С. 199.

почав видаватися щомісячник «Шляхи», де публікувалися художні твори, спогади, листи В. Бобинського, М. Ірчана, М. Заклинського, Ю. Шкрумеляка, Л. Лепкого та інших. Тоді ж В. Бобинський і Л. Гец уклали збірник «Стрілецька антологія», який містив 36 творів та 144 фотографії і малюнки. Серед авторів «Антології» були Д. Вітовський, О. Назарук, Р. Купчинський, І. Коссак, Л. Лепкий, О. Курилас, І. Іванець. Стрілецькі художники О. Курилас і О. Сорохтей заснували сатиричні журнали «Самопал» і «Самохотник». Зусиллями А. Лотоцького, В. Огоновського і Ю. Шкрумеляка у Пісочній на Львівщині, де дислокувався Кіш УСС, налагоджено випуск журналу «Червона Калина». О. Назарук у Відні 1915 р. видав «Співанки УСС» — збірник творів Р. Купчинського і молодого композитора М. Гайворонського, пісні якого «Чуєш, брате мій», «Їхав стрілець на війноньку», «Човен хитається серед води», «Засумуй, трембіто» та інші добре знані на Прикарпатті й Надзбруччі й понині⁴².

⁴² Назарук О. Співаник стрільців // Діло. 1918. 4 жовт.; Ой у лузі червона калина. Українські січові стрільці у піснях. Тернопіль, 1991. 112 с.; Ой у лузі червона калина (Пісні УСС). Львів, 1950. 180 с.; Олексин Б. Пісня про Червону калину. Нью-Йорк, 1974. 96 с.; Стрілецькі пісні: пісенник. Київ, 1992. 80 с.

М. Гайворонський народився 15 вересня 1892 р. в Заліщиках. Закінчив місцеву вчительську семінарію, Музичний інститут імені М. Лисенка у Львові. Одягнувши мазепинку, не полишив улюбленої справи і незабаром став капельмейстером полкового оркестру. Згодом М. Садовський запросив його диригентом театру в Кам'янці-Подільському. Після Першої світової війни викладав у Музичному інституті, був диригентом львівського «Бояна». Пізніше емігрував до США. Помер і похований у Нью-Йорку⁴³.

Творчо працював безпосередньо на фронті уродженець Щирця на Львівщині художник О. Курилас. Син місцевого дяка з малих літ виявив хист до малювання. Закінчив Львівську художню школу, Краківську академію мистецтв. За короткий час створив дві сотні портретів старшин і стрільців, зокрема Г. Коссака, С. Горука, Д. Вітовського, чимало батальних картин — «Маківка», «Битва на Лисоні» та інші. У Пресовій квартирі Курилас був старшим за віком і провідним у групі художників, до якої належали І. Іванець, О. Сорохтей, В. Оробець, Л. Лепкий⁴⁴. 1952 р. у львівських музеях

⁴³ Див.: *Вітвицький В.* Михайло Гайворонський. Життя і творчість. Нью-Йорк, 1954. 207 с.

⁴⁴ *Крижанівський А.* Осип Курилас. Львів, 2008. 280 с.;

були варварськи знищені дві тисячі «націоналістичних» творів, у тому числі всі картини стрілецьких митців.

Наприкінці травня 1916 р. до стрілецьких окопів долинула звістка про смерть славетного Каменяра, якого пов'язували із галицьким стрілецтвом найтісніші стосунки. Його син Петро служив у легіоні, а згодом — у Галицькій армії. Восени 1915 р. І. Франко оселився в стрілецькому «Приюті для хорих і виздоровців УСС», заснованому у Львові 1914 р. Він знаходився у великому будинку по вулиці Петра Скарги (нині Пирогова), 2а і опікувався Львівською станицею УСС, очолюваною отаманом М. Волошиним. Тодішня управительниця приюту О. Косакевичева відвела хворому письменникові затишну кімнату на першому поверсі. Разом із фронтовиками І. Франко лікував серце і німічні ноги. У зимові дні на каву до стрілецької вітальні приюту часто заходили львівські газетярі О. Назарук, Г. Голубець, М. Когут, театralи Л. Новина-Розлуцький, О. Гірняк, а

Науменко К. Стрілецький маляр Осип Курилас // Український альманах Об'єднання українців у Польщі. Варшава, 2001. С. 288–289; *В'юник А.* Осип Курилас. Київ, 1963. С. 3—16; УСС у боях та міжчассі. Мистецька спадщина. Львів; Київ, 2007. 192 с.; *Яців Р.* Українське мистецтво ХХ століття: ідеї, явища, персоналії. Львів, 2006. С. 151–158.

також фронтовики в часи коротких відпусток. Під одним дахом з Франком жив і працював відомий художник О. Новаківський, який теж користувався гостинністю усусусів⁴⁵.

На похорони Каменяра 31 травня прибула з фронту велика стрілецька делегація на чолі з Г. Коссаком. Січовикам довірили винести домовину і супроводжувати катафалк до Личакова. Сотник З. Носковський і чотар О. Навроцький поклали на могилу вінок з написом: «Великому Каменяреви — Ми ломимо скалу». Тут же був і вінок від Українського Січового Союзу з написом: «Співакові Самостійної України». У прощальному виступі З. Носковський зазначав, що «його духовні діти — Українські січові стрільці, виховані та викормлені його думками і ідеями, перейняті до глибини душі його животворними словами», вони пішли «в бій сповнити дослівно та найточніше його заповіт, — пішли з оружжем у руках ломити ворожу скелю, щоб промостити шлях народному щастю». З. Носковського доповнив голова Української бойової управи К. Трильовський: «Іван Франко був не лиш пророком суспільної

⁴⁵ Литвин М., Науменко К. Українські січові стрільці. С. 23.; Лазарович М. Легіон Українських січових стрільців. С. 159–160.

справедливості й борцем за свободну думку! Він поклав рівночасно величезні заслуги для української національної справи в строгім значінню цього слова! Поминувши сотні його праць на полі українознавства, чи ж не він дав українському народові другий славний національний гімн «Не пора, не пора», гімн, котрий став тепер справді найбільше популярною піснею нашого загалу? І той гімн був, певно, одною з головних причин того запалу, з яким на поклик Головної Української Ради та Бойової управи вже протягом першого місяця теперішньої світової війни — 30 000 охотників зголосилося під синьо-жовтий прапор Українських січових стрільців»⁴⁶.

Весною 1916 р. в російській ставці під проводом Верховного Головнокомандувача імператора Миколи II відбулася велика нарада, на якій затверджено план операцій на літо. Самодержець вимагав покінчити з позиційною війною і перейти до активних дій. У планах наступальної операції Південно-Західний фронт (7, 8, 9, 11-а армії — 714 тис. штиків і шабель), яким з березня командував генерал О. Брусилов, отримав другорядне завдання. Та невдовзі цей 63-літній кавалерійський генерал став національним героєм

⁴⁶ Цит. за: За вільну Україну. 1990. 21 груд.

Росії. Адже в ході прориву, який увійшов в історію воєн під найменуванням Брусиловського, за півтора місяця австрійська армія втратила 400 тис. солдатів і офіцерів, понад 300 гармат⁴⁷.

Все почалося 4 червня 1916 р. Австрійські війська Південної армії, що зарилися глибоко в окопах уздовж західного берега Стрипи, вранці не побачили сонця. Перед його сходом тисячі снарядів накрили позиції 55-ї дивізії. І коли вперед пішла російська піхота, австрійські бригади не витримали, покотилися назад на Бережани. Відійшов без бою і полк УСС, яким із травня командував підполковник А. Варивода⁴⁸. Як вже не раз було раніше, генерал Фляйшман прикрив січовиками найважливіший відтинок фронту — залізницю і мурований шлях із Підгаєць на Бережани в районі пагорба Лисоня. Цілих два місяці — серпень і вересень — майже безперервно на цьому рубежі точилися запеклі бої. Найбільшої сили вони досягли у кінці вересня. Ціла російська дивізія 29 вересня йшла на приступ у напрямі сіл Посухів, Потутори. Наступного дня противник наголову розгромив сусідні турецькі та

47 *Залесский К.* Первая мировая война: биограф. энцикл. словарь. Москва, 2000. С. 78–85.

48 Начальний Комендант УСС // Діло. 1916. 8 берез.

угорські частини. Полк УСС опинився у щільному кільці. «Тоді обійшли Москалі наші позиції і почалася страшна битва, — писав вістун С. Гузар своїй сестрі Стефанії, дружині отамана Горука, до Львова. — Вже по оточенню нас із бригади ішла депеша за депешою, аби триматися до посліднього чоловіка... Своєю обороною урятували стрільці Бережани, а через це завдячує нам управа військова, що тепер аж в Карпатах... Але що нам з того, коли ми втратили свій полк... Горук до послідньої хвили приказував — боронити ся, а навіть приказав з ножами продерти ся через Москалів, але се було неможливим. Ріжно люди сповідають. Одні кажуть, що оба отамани Лисняк і Горук суть убиті, а другі кажуть, що в неволі. В кожному разі та ціла оборона — то заслуга Горука і відтепер він є українським героєм, яких мало»⁴⁹.

Так Лисоня стала свідком завзяття і хоробрості січовиків. Незнана досі гора під Бережанами стала знаним на українських землях місцем геройської слави і болючих втрат Українських січових стрільців. Нині на Лисоні, що підіймається на 399 м над рівнем моря, височить Хрест скорботи і слави. Це була одна з

⁴⁹ ЦДІА України у Львові. Ф. 385, оп. 1, спр. 27, арк. 14–15.

найтрагічніших сторінок бойового літопису полку УСС. 133 старшин і стрільців (віком від 16 до 36 років) полягли на пагорбах Лисоні. Близько тисячі потрапили в полон. Серед них старшини С. Горук, З. Носковський, В. Коссак, О. Навроцький, І. Рогульський, Ф. Черник, О. Будзиновський, яких вивезли у Симбірськ, а також А. Мельник, В. Кучабський, Р. Сушко, А. Домарадський та інші, які потрапили до таборів військовополонених Царицина. У строю залишилося лише 16 старшин і півтораєта стрільців⁵⁰.

У жовтні 1916 р. залишки полку УСС виведено до Пісочного і Розвадова на Львівщині, місця дислокації недавно створеного Вишколу УСС — навчального центру для новобранців і видужуючих фронтовиків. Ним командував досвідчений старшина, 47-літній майор М. Тарнавський. Уродженець села Бариліва на Радехівщині після закінчення Бродівської гімназії

⁵⁰ Дзіковський В. Лисоня // За волю України. 317–323; Ріпецький С. Українські січові стрільці полягли в боях під Потуторами і на Лисоні в серпні і вересні 1916 р. // За волю України. С. 338–346; Лазарович М. Легіон Українських січових стрільців: формування, ідея, боротьба. Тернопіль, 2005. С. 147–151; Лисоня. 1916–1996. — Документи, щоденники, спогади, листи, поезії, пісні, знімки. Бережани, 1996. С. 3—113.

всупереч волі батька-священика замість духовної кар'єри обрав військову. Українець та ще й вільнодумець не вписувався в офіцерський корпус австрійського війська, тож просувався по службі повільно. В перших боях світової війни під Радзивіловом, Бродами, Львовом проявив себе розсудливим мужнім командиром, був важко поранений і після одужання у січні 1916 р. прибув до Вишколу УСС⁵¹.

Таких частин в австрійській армії не було. Часто новобранців, особливо з числа національних меншостей «клаптикової» імперії, без елементарної підготовки кидали у бої. Боездатність солдатів була надзвичайно низькою, що часто проявлялось у ході війни. За допомогою вишколу січовикам удавалося уникнути цієї хиби. Під керівництвом М. Тарнавського старшини навчального підрозділу домагалися високої індивідуальної підготовки стрільців та вишколу десятків і чет. При вишколі у Роздолі на Львівщині діяли двомісячні курси підстаршин, а в Трускавці готувалися старшини. Вишколом, що налічував від 300 до 3000 стрільців, командували авторитетні старшини Г. Коссак, М. Тарнавський, Ф. Кікаль, К. Слюсарчук. До нього

⁵¹ Див.: Генерал Мирон Тарнавський (1869–1938): зб. ст. і матеріалів. Броди: Просвіта, 2011. 320 с.

приїздив наслідник престолу Карл, а також митрополит Андрей Шептицький, який 28 жовтня 1917 р. освятив прапор полку УСС. Він був створений стрілецьким художником І. Іванцем — із синього шовку та золотими літерами «УСС» на малиновому полі, а з другого боку — герби Галичини та Києва⁵².

Призначений командиром полку УСС М. Тарнавський відроджував галицьку частину на базі вишколу і коша. 13 жовтня 1916 р. у своєму першому наказі він зазначав: «В тяжких боях, які наші Українські Січові стрільці звели в днях 14-го серпня, 2, 3, 4 і 16 вересня, а вкінці внаслідок великих страт з дня 30-го вересня, — став наш Легіон нездідною одиницею до бою із-за малого боєвого стану. Тому на зарядження корпусної команди стягнуто рештки Легіону, крім сотні піонерів, на відпочинок і зорганізованню нових стрілецьких сил. І нині вже стоїть знов Легіон з 6-ма сотнями, яких пересічний стан є так великий, що по відпочинку і відповіднім підготованню може стати в короткім часі знов проти ворога як бойова одиниця. З нинішнім днем зорганізовано 6 польових сотень і обозний відділ. Командантом 1-ої

⁵² УСС у боях та міжчасі. Мистецька спадщина. С. 3, 85; Галактіон Ч. Два прапори // Свобода. 1953. 2 трав.

сотні — п. сотник д-р О. Левицький, 2-ої сотні — п. чотар Г. Трух, 3-ої сотні — п. чотар Іван Іванець, 4-ої сотні — хор. О. Теліщак, 5-ої сотні — п. сот. Н. Стронський, 6-ої сотні — хор. Н. Никорак»⁵³.

Тоді ж у складі полку УСС створено Гуцульську сотню чисельністю 180 стрільців. Але наприкінці жовтня прийшов наказ вилучити її та направити до Великого Бичкова на Закарпатті у підпорядкування австрійській частині. Гуцульські стрільці і там показали свій характер — відмовилися прийняти австрійських офіцерів, крім одного чотаря А. Ерле (пізніше воював у складі УГА), вимагали повернути до свого полку. Сотня врешті-решт повернулась у червні 1917 р.⁵⁴ до полку під Конюхи на Бережанщині, а невдовзі взяла участь у поході на Херсонщину.

Восени 1916 р. розпочалася культурно-освітня місія галицьких стрільців на Волині. Їх направили туди для організації комісаріатів по набору рекрутів до армії, бо місцеве населення ставилося до

⁵³ За волю України: іст. зб. УСС. С. 419–420.

⁵⁴ Гуцули у Визвольній боротьбі: спогади січового стрільця Михайла Гробового. Київ; Вінниця, 2009. 472 с.; Зінь О. Гуцульська сотня УСС // Календар «Канадського фермера» на 1964 р. Вінніпег, 1964. С. 40–46.

австрійців вороже. У грудні сотник Д. Вітовський заснував комісаріат УСС у Ковелі, чотар М. Саєвич — у Володимирі-Волинському, а чотар М. Гаврилко — у Луцьку. Однак головним своїм завданням усусуси вважали розвиток українського шкільництва, яке було вкрай занедбаним. За короткий строк у краї січовики заснували 85 шкіл та прийняли до навчання більше тисячі дітей. Зокрема, у школі імені Т. Шевченка у Володимирі-Волинському, крім 117 українців, навчалися євреї (91 особа), чехи (11), німці (2), всього 221 учень. 16 старшин і стрільців, серед них Д. Вітовський, І. Вербовий, Б. Заклинський, Р. Гриневич, К. Коник, О. Вахнянин, М. Угрин-Безгрішний працювали вчителями. За допомогою громадських діячів Львова К. Студинського, Л. Мишуги, І. Крип'якевича січовики придбали для шкіл 3000 підручників і 1000 художніх і церковно-релігійних книг, необхідні навчальні прилади ⁵⁵. Для місцевої

⁵⁵ Крип'якевич І. Українські школи на Волині // Календар товариства «Просвіта» на 1917 рік. Львів, 1917. С. 116–121; Українські школи на Волині // Вісник Союзу визволення України. 1916. 9 лип.; Українське шкільництво на Волині // Вісник Союзу визволення України. 1917. 12 берез.; 26 серп.; Українські школи на Волині // Діло. 1916. 11, 12 лип.; Лазарович М. Легіон Українських січових стрільців. С. 293–308.

дітвори у Володимирі-Волинському видано «Український Буквар»⁵⁶.

На фронт, у знайомі місця під Бережани, полк УСС повернувся 17 лютого 1917 р. Ним командував тепер австрійський офіцер майор Ф. Кікаль, доволі бездарна особа. Чотири сотні полку В. Дідушка, О. Семенюка, П. Орзи і О. Букшованого зайняли рубіж оборони біля села Куропатники. До речі, сотник О. Букшований щойно повернувся з російського полону. Будучи засланим у Сибір, він через Туркестан втік до Персії, очолив у горах загін курдів, а потім перебрався до Туреччини. Разом із турецькими частинами відважний галицький старшина повернувся на Батьківщину⁵⁷.

Невдовзі у стрілецькі окопи дійшла звістка про Лютневу революцію в Росії, про падіння монарха Миколи II, створення Української Центральної Ради. На фронті наступило затишшя: війна набридла всім — і австрійцям, і росіянам, а тим більше галичанам. Їхній моральний дух був

⁵⁶ Український Буквар. Володимир-Волинський: Вид. Комісар УСС у Володимирі-Вол., 1917. 60 с.

⁵⁷ Литвин М., Науменко К. Військова еліта Галичини. С. 7—19.

серйозно підірваний ганебним рішенням цісаря від 4 листопада 1916 р., за яким Галичина фактично віддавалася полякам. «Серед української суспільності цей злочинний прямо акт, — писав пізніше стрілецький історик А. Крезуб (псевдонім сотника О. Думіна. — *Авт.*), — викликав зрозуміле обурення і скріпив переконання, що від Австрії нема чого надіятись українському народові»⁵⁸. Дедалі частіше старшини і стрільці полку УСС вели розмови про те, що марними виявилися надії здобути волю України під австрійськими прапорами. У березні, під час вибуху Української революції, 77 старшин склали звернення до Загальної Української Ради та Української парламентської репрезентації, в якому вимагали енергійно відстоювати інтереси українського народу. «Не сміє наш Нарід бути під цю пору як судно, на якому суперники виривають собі взаємно керму з рук. Домагаємося покінчення недостойних Великого Народу компетенційних спорів. Домагаємось від наших провідників негайно порозуміння і поставлення в чолі Нації органу з неоспоримим правом проводу і заступництва»⁵⁹.

⁵⁸ Літопис Червоної Калини. Львів, 1930. С. 5.

⁵⁹ За волю України: іст. зб. УСС. С. 421–422.

Звернення підписали Г. Коссак, Н. Гірняк, Р. Дудинський, І. Коссак, І. Цьокан, М. Стронський, Р. Купчинський, Л. Лепкий, В. Старосольський та інші.

Проявом революційних настроїв січовиків стало братання між ними і солдатами-наддніпрянцями російських частин у районі сіл Куропатники — Бишки — Конюхи на Тернопільщині. А почалося з того, що вечорами з російських окопів стали лунати українські пісні. Незабаром в окопах і землянках усусусів з'явилися київські, петроградські часописи. Почалися зустрічі стрільців і солдатів на нейтральній смузі, де на дротяній загорожі було встановлено поштову скриньку і галичани надсилали листи рідним за лінію фронту.

«Становище Українських Січових стрільців, звернених крісами проти відродженої України, було справді нестерпне, — згадував колишній командир Коша Н. Гірняк. — Після палких дебат над проблемою ролі Легіону в новій ситуації команда коша скликала нараду всіх формацій Легіону. Вона відбулася в травні 1917 р. в постю Коша. Проводив Д. Вітовський»⁶⁰. Отож 26 травня у Пісочній на Львівщині галицькі старшини

⁶⁰ Там само. С. 265.

вирішували, що робити далі. Більшість із них, в першу чергу Г. Коссак, І. Сіяк, О. Букшований, висловили пропозицію розпустити полк УСС, тим більше, що він складався із добровольців і у цьому був незалежним від австрійського військового командування. Всім пропонувалося повернутись на батьківщину і готувати сили для визволення Галичини. Частина учасників наради на чолі з Д. Вітовським, Н. Гірняком і представником К. Левицького та Є. Петрушевича (керівники Української парламентської репрезентації) В. Старосольським, який прибув із Відня, закликали зберегти січову формацію і звернутися до політичного проводу Галичини з листом, в якому викласти пропозиції стрілецтва. На тому й зійшлися.

Серед документів легіону УСС тих часів чимало свідчень про широку культурно-освітню діяльність коша під командуванням отамана Н. Гірняка. Протягом усієї війни між кошем і діячами культури і мистецтва Галичини підтримувалися тісні дружні стосунки. У травні 1916 р., наприклад, управителька львівського театру «Українська бесіда» і видатна акторка К. Рубчакова звернулася до отамана Н. Гірняка з проханням звільнити від служби до 15 липня того року для участі у спектаклях підхорунжого О. Гірняка (брата командира коша, пізніше відомого актора театру

«Березіль» у Харкові, репресованого у 30-х роках, який згодом емігрував до США), десятника Л. Лісевича та Е. Банаха. Крім того, просила відпустити до Львова хористами театру підхорунжого Баландюка і десятника Луцького. 30 січня 1917 р. пише до Н. Гірняка письменник В. Стефанік: «Я хотів би глянути на Ваш Кіш і тому прошу Вас, як господаря, щоб Ви пустили мене до Українських січових стрільців». У березні того ж року В. Барвінський просив командування коша дозволити взяти участь у виступі хору товариства «Львівський Боян» кільком стрільцям на вибір отамана Гірняка. У березні К. Рубчакова просить відпустити із коша до її театру знаного стрілецького актора Новіну-Розлуцького. В. Гнатюк наполягав відпустити до етнографічної комісії Наукового товариства ім. Шевченка підхорунжого І. Романківа⁶¹.

У цей час під тиском Антанти, а також з метою збити наростання антивоєнних настроїв у Росії та на фронті, військовий міністр О. Керенський за згодою Тимчасового уряду готував новий наступ на Південно-Західному фронті. Він особисто прибув до Галичини, де зупинив на

⁶¹ ЦДІА України у Львові. Ф. 353, оп. 1, спр. 7, арк. 79–87.

декілька днів свій бронепоїзд у прифронтовому містечку Козова. 15 червня 1917 р. О. Керенський приїхав до Тернополя. Перед десятитисячним строєм військ виголосив патетичну промову, агітуючи за війну до переможного кінця. Однак вона не справила на фронтовиків очікуваного враження, навпаки, офіцери вручили міністру антивоєнну резолюцію, яка була прийнята на мітингу корпусу. Переконавшись, що на заклики фронтовики не реагують, Тимчасовий уряд відновив військово-польові суди, запровадив на фронті смертну кару. Після цього 18 червня було віддано наказ про наступ. Деякі частини і підрозділи, зокрема Гренадерський полк, роти Фінляндського, Павловського полків, відмовилися брати в ньому участь. За це вони були негайно роззброєні, а «заколотники» кинуті за ґрати в'язниці Кам'янця-Подільського. Кровопролиття на фронті продовжувалося, а братання закінчилося⁶². У ті літні дні у складі російської армії у бою під Зборовом відзначився чехословацький легіон (3300 вояків) під командуванням полк. Троянова, який був сформований 1914 р. з українських чехів (70

⁶² Литвин., Науменко К. Історія галицького стрілецтва. С. 45–46.

тис. осіб) Київщини та Волині⁶³. Про той бій нині нагадує пам'ятний знак, до якого часто приїжджають офіційні делегації та туристи з Чехії і Словаччини.

Незважаючи на значні бойові заслуги Українських січових стрільців, австрійське командування все-таки не позбавилося почуття недовір'я до них. Начальник штабу 25-го корпусу граф Р. Ламезан-Сален після огляду полку об'єктивно відізвався про вишкіл стрільців: «Добрі вояки, хоча боюся, що від них можна всього сподіватися». Наслідком такого ставлення і було призначення командиром усусусів австрійця Ф. Кікаля та нове обмеження кількісного складу. Полк відведено у другий ешелон оборони в околиці села Конюхи на Бережанщині.

Бої на відтинку січовиків відновилися 29 червня потужним артилерійським обстрілом. 520 російських артбатареї шматували оборону австрійських військ на фронті від Бишок до Зборова протягом 48 годин. Дощового дня 1 липня російські частини без великих зусиль прорвали оборону австрійців та вийшли в район оборони полку УСС. Ф. Кікаль і штаб полку проявили у скрутний

⁶³ Československé Legie za 1 světové války a Československá obec Legionářská. Praga, 2004. S. 2–9.

момент безпорадність: організувати кругову оборону не вдалося, та й бойовий дух у січовиків був уже не таким, як раніше. В результаті командир полку з великою групою старшин і стрільців потрапили у полон. У строю залишилося всього 9 старшин і 444 стрільців⁶⁴.

На початку липня 1917 р. шість відновлених сотень полку УСС під командуванням М. Тарнавського знову брали участь у боях. Після дводенного штурму вони оволоділи Козовою і в час загального наступу австрійських військ прямували до Купчинців, Бурканова, Дзвиняча і зупинилися в Бурдиківцях над Збручем. Коли ж 11 липня австро-німецькі війська захопили Тернопіль, російське командування звинуватило у поразці Перший гвардійський корпус, який нібито під впливом більшовиків самочинно покинув місто. Горезвісний генерал Корнілов кинув на гвардійців козаків Донського полку з бронемашинами. На околицях Тернополя розігралась кривава трагедія — кілька годин козаки рубали шаблями відступаючих солдат. Лише восени 1917 р. бойові дії на галицькому фронті повністю припинилися. Полк УСС перебував у цей час у надзбручанському

⁶⁴ Лазарович М. Легіон Українських січових стрільців. С. 179–180.

с. Гуштині. 11 грудня за ініціативою Д. Вітовського знову була скликана нарада старшин, на якій обговорювалася ситуація на фронті і в країні та плани на майбутнє. На нараді фронтовиків висловлювалися різні думки. Д. Паліїв (пізніше старшина Галицької армії, провідний діяч Української військової організації польського сейму від УНДО, один із творців дивізії СС «Галичина» 1943 р., загинув у липні 1944 р. під Бродами) виступив за негайний і повний розрив з Австро-Угорщиною, що означало розпуск УСС. І. Цьокан закликав не брати участі ні в яких бойових діях, з розпуском зачекати. Д. Вітовський висловив виважену думку про збереження полку УСС та зміцнення його для майбутньої боротьби за відродження Української держави. Його пропозиції були схвалені нарадою фронтовиків. До них приєдналися старшини коша на чолі з Н. Гірняком і вишколу, де збори провів отаман Г. Коссак. Ці події у полку УСС та настрої серед його старшин викликали в австрійського командування явне незадоволення. Це призвело до того, що було усунуто з посади командира усусусів М. Тарнавського і призначено на його місце сотника О. Микитку. 40-річний старшина народився у с. Заланів на Рогатинщині, з 1902 р. служив на офіцерських посадах в австрійській армії. Пізніше, в ході українсько-польської війни, став командиром

корпусу, генералом, нарешті, командувачем УГА. Розстріляний на Луб'янці у серпні 1920 року⁶⁵.

Галицьке стрілецтво таку заміну зустріло обурено. «Тому мабуть, що отаман Тарнавський під цю пору стояв більше на українським, чим австрійським становиську, рішено заміняти його нікому незвісним капітаном Микиткою. Накинення нового, нижчого рангою команданта, а відкомандування єдиного чоловіка, що має повне довір'я всіх стрільців, викликало між стрілецтвом зовсім оправданий фермент»⁶⁶, — писали у листі до Центральної управи 25 грудня 1917 р. Д. Вітовський і М. Стронський.

У лютому 1918 р. полк УСС перейшов Збруч і здійснив похід на Правобережну Україну у складі групи австрійських військ під командуванням архієпископа Вільгельма Габсбурга. У наказі, оголошеному перед вступом на землі Наддніпрянщини, зокрема, говорилося: «Ніяких насильств і борб не зводити, а суперечки полагоджувати поки що своїм громадським судом. Кара смерти заборонена... Поведене з людьми має

⁶⁵ Литвин М., Науменко К. Військова еліта Галичини. С. 193–207.

⁶⁶ За волю України: іст. зб. УСС. С. 427.

бути чемне. Говорити тільки по українськи до населення»⁶⁷. Тоді ж до стрілецтва звернулася Центральна управа УСС. Вона ставила завдання на Великій Україні проявити «карність, гарний лад і порядок, знаменитий послух і охоче сповнювання своїх військових обов'язків». Крім того, пропонувалося «ширити скрізь серед українського населення національну свідомість, знання історії, літератури, краю і людей, пісні і музики, пошанування і культу всього рідного, своїх національних пам'яток, своєї минувшини... Полишити по собі серед українського народу із днів світової війни пам'ятку не тільки гарного, добре вишколеного і карного, але і в найвищій степені культурного війська»⁶⁸.

Напередодні вступу австрійських військ на Україну перейшов на бік Антанти у повному складі польський легіон Ю. Галлера. Розгніване австрійське командування негайно роззброїло інші польські військові частини, а заодно мало намір ліквідувати легіон УСС. На його захист виступили не лише українські послы віденського парламенту, а й представники армії. Тоді цісар Карл пішов на

⁶⁷ Літопис Червоної Калини. Львів, 1934. С. 7.

⁶⁸ За волю України: іст. зб. УСС. С. 436–437.